

ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3

О. М. Гнатюк, к. геогр. н., м. н. с.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОСТОРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ПЕРИФЕРІЙНО-ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТИПУ (НА ПРИКЛАДІ МІСТ ЗАПОРІЖЖЯ І ЖОВТІ ВОДИ)

Проаналізовано просторові трансформації урбанізованих територій периферійно-індустріального типу на прикладі тестових ділянок у центральних частинах міст Запоріжжя і Жовті Води. Вибір цих міст пояснюється гіпотезою про відмінності чинників, інтенсивності та конкретних проявів трансформаційних процесів у містах різної людності та різного статусу. Для збору емпіричних даних під час польового дослідження використано спеціально розроблену методику оцінки стану об'єктів та рівня їх модернізації. Основну увагу було спрямовано на пошук агентів просторових трансформацій – тих об'єктів, які специфічним чином визначають зміни навколишнього міського простору, а також ідентифікацію суспільно-просторових процесів. Визначено основні напрями функціональних перетворень, виявлено осередки і агенти трансформацій, ідентифіковано суспільно-просторові процеси, які визначають формування нового культурного ландшафту індустріальних міст України. Розкрито вплив людності, адміністративного статусу та положення індустріального міста у просторовому каркасі території на спектр та інтенсивність просторових трансформацій. Спільним процесом для обох міст є деіндустріалізація, тобто зменшення ролі промислового виробництва у суспільному житті, зменшення кількості промислових підприємств, скорочення їх основних фондів, а також комерціалізація публічних просторів, зумовлена бурхливим розвитком приватного підприємництва. Проте, у Жовтих Водах комерціалізація не набула настільки тотального, всеохоплюючого і візуально відчутного характеру, як у Запоріжжя.

Ключові слова: просторові трансформації, модернізація, постсоціалістичне місто, індустріальне місто, монофункціональне місто, суспільно-просторові процеси, Запоріжжя, Жовті Води.

А. М. Гнатюк. ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ ПЕРИФЕРИЙНО-ИНДУСТРИАЛЬНОГО ТИПА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДОВ ЗАПОРОЖЬЕ И ЖЕЛТЫЕ ВОДЫ).

Проанализированы пространственные трансформации урбанизированных территорий периферийно-индустриального типа на примере тестовых участков в центральных частях городов Запорожье и Желтые Воды. Выбор этих городов объясняется гипотезой о различии факторов, интенсивности и конкретных проявлений трансформационных процессов в городах разной людности и разного статуса. Для сбора эмпирических данных во время полевого исследования использована специально разработанная методика оценки состояния объектов и уровня их модернизации. Основное внимание было направлено на поиск агентов пространственных трансформаций – тех объектов, которые специфическим образом определяют изменения окружающего городского пространства, а также идентификацию общественно-пространственных процессов. Определены основные направления функциональных преобразований, выявлены очаги и агенты трансформаций, идентифицированы общественно-пространственные процессы, определяющие формирование нового культурного ландшафта индустриальных городов Украины. Раскрыто влияние количества населения, административного статуса и положения индустриального города в пространственном каркасе территории на спектр и интенсивность пространственных трансформаций. Общим процессом для обоих городов является деиндустриализация, т.е. уменьшение роли промышленного производства в общественной жизни, сокращение количества промышленных предприятий, равно как и их основных фондов, а также коммерциализация публичных пространств, обусловленная бурным развитием частного предпринимательства. Тем не менее, в Желтых Водах коммерциализация не приобрела столь тотального, всеобъемлющего и визуально осязаемого характера, как в Запорожье.

Ключевые слова: пространственные трансформации, модернизация, постсоциалистический город, индустриальный город, монофункциональный город, общественно-пространственные процессы, Запорожье, Желтые Воды.

Вступ. Зважаючи на ключову роль міст у просторовому розвитку територій, проблематика їх розвитку і трансформацій є надзвичайно актуальним предметом географічних досліджень. Окремий пласт розробок становлять дослідження просторових і функціональних перетворень у постсоціалістичних містах Центрально-Східної Європи, в тому числі пострадянського простору. Ці трансформації, які є наслідками адаптації міст до нових умов конкурентного ринкового середовища, можуть мати як прогресивні, так і деструктивні наслідки. Тому процес сучасної трансформації міських територій України потребує аналізу

і оцінки, які повинні стати підґрунтям науково обґрунтованого управління.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади просторових трансформацій урбанізованих територій у Центральній та Східній Європі, зокрема країнах пострадянського простору, висвітлені у працях І. Браде та ін. [12], О. Голубчикова та А. Махрової [2], Л. Сікори та С. Боузаровського [21], Дж. Скотта і М. Куна [20], Л. Шептухіної та О. Євсєєва [10]. Питання джентрифікації та соціально-просторової сегрегації урбанізованих територій досліджувалися у працях М. Нає і Д. Тернока [19], З. Ковача та ін.

[15], М. Бернта та ін. [11], М. Джентіле та ін. [12, 13], питання метрополізації – у роботах А. Дружиніна [5]. Низку публікацій присвячено особливостям трансформацій окремих міст чи функціональних типів міст (С. Марцінчак та І. Саган [16], І. Турдель [8], Н. Булініна [1]). В Україні функціональні трансформації міських територій досліджувалися К. Мезенцевим та ін. [5, 6], А. Мельничуком та ін. [8, 17, 18], О. Денисенко [4], Л. Мельник та ін. [7].

Незважаючи на широкий спектр вітчизняних і зарубіжних публікацій у сфері дослідження трансформацій постсоціалістичних міст, недостатня увага приділена просторовим перетворенням у містах пострадянського простору, які сформувалися у промислових регіонах і зростали саме за рахунок промислового виробництва. Частина таких міст набула ролі промислового центру на певному етапі свого розвитку, проте більшість з них від самого початку виникали поблизу того чи іншого промислового підприємства. Міста такого типу присутні на всій території України, акумулюючи у собі значну кількість міського населення держави, і становлять абсолютну більшість у таких промислових регіонах, як Донбас та Придніпров'я. Відповідно, постає завдання створення науково-обґрунтованих моделей модернізації таких міст в умовах кризи промислового виробництва і переходу до постіндустріальної ринкової економіки.

Таким чином, метою статті було визначення напрямів та особливостей просторових трансформацій урбанізованих територій периферійно-індустріального типу в умовах України.

Методика дослідження. Для дослідження було відібрано два тестових міста, розташованих у Придніпровському промисловому районі: Запоріжжя та Жовті Води. Вибір цих міст пояснюється гіпотезою про відмінності чинників, інтенсивності та конкретних проявів трансформаційних процесів у містах різної людності та різного статусу. Запоріжжя – шосте за людністю місто України, обласний центр, один з найбільших центрів чорної та кольорової металургії не лише в Україні, але й Центрально-Східній Європі, важливий транспортний вузол. Натомість, Жовті Води є типовим малим монопромисловим містом, суспільне життя якого тісно пов'язане з функціонуванням єдиного підприємства – Східного гірничозбагачувального комбінату, з яким інтегрована група інших виробничих та науково-дослідних установ і підприємств.

Тестова ділянка у Запоріжжі охоплювала фрагмент центральної частини міста по обидва боки від головної вулиці міста – Соборного проспекту. Її межами на території були: вул. Перемоги з півдня та сходу, вул. Лермонтова із заходу,

вул. Незалежної України, вул. Зої Космодем'янської, Брянська та Адмірала Нахімова з півночі. Ділянка компактна за просторовою конфігурацією, не містить анклавів та ексклавів, і являє собою типове середовище центральної частини великого індустріального міста, тому повинна бути репрезентативною для великих українських міст периферійно-індустріального типу, зосереджених у регіонах Донбасу та Придніпров'я.

Тестова ділянка у Жовтих Водах охоплювала значну частину території міста (приблизно 10% від загальної площі суцільної міської забудови). Її межами були: провулок Запорізький, провулок Двірцевий, вул. Гагаріна та вул. Заводська з півночі; вул. Михайла Грушевського, Ярослава Мудрого та Кропоткіна із заходу; вул. Козацької Слави, Гагаріна та бульвар Свободи з півдня; вул. Першотравнева – зі сходу. За своєю конфігурацією тестова ділянка витягнута зі сходу на захід уздовж головної архітектурно-планувальної осі міста – бульвару Свободи.

Розташування тестових ділянок у центральній частині досліджуваних міст пояснюється першочерговим інтересом до характеру адаптації міського простору індустріального міста до нових суспільних цінностей і вимог, які стосуються передусім людиновимірності, насиченості, естетики та психологічної комфортності, пристосованості до задоволення різноманітних соціокультурних потреб людини. Як правило, такі зміни розпочинаються саме з центральної частини міста, саме тут їх масштаб та інтенсивність є найбільшими. Адже за радянських часів простір промислових міст часто відзначався примітивністю естетичного оформлення, нехтуванням психологічних потреб людини у комфортності, екологічності, безпеці.

Під час польового етапу дослідження виконано оцінку житлових будівель, нежитлових споруд та інфраструктури тестової ділянки. Морфологічно і топологічно (за просторовою локалізацією) об'єкти поділялися на полігональні, точкові та лінійні. Кожний об'єкт було віднесено до одного з 8 функціональних типів, в межах яких виділялися підтипи відповідно до кількісних та/або якісних характеристик об'єктів. Також для кожного об'єкта визначався його стан за шкалою з 6 градацій: елітні та інноваційні, нові, модернізовані, частково модернізовані, потребують модернізації, ветхі та аварійні. По можливості, визначався рівень благоустрою фасадної та дворової території споруди: високий, середній, низький, а також стан транспортної інфраструктури. У подальшому було проведено аналіз отриманих даних за допомогою просторової інтерполяції та оверлейних операцій.

Основну увагу було спрямовано на пошук агентів просторових трансформацій – тих об'єктів, які специфічним чином визначають зміни навколишнього міського простору, а також ідентифікацію суспільно-просторових процесів. Усі ідентифіковані просторові трансформації відносили до одного з трьох різновидів: 1. Оновлення – поточний ремонт об'єктів, підтримка їх у функціонуючому стані без зміни якісних характеристик; 2. Модернізація – процес якісної зміни об'єктів, набуття ними принципово нових характеристик з використанням новітніх технологій; 3. Функціональні перетворення – часткова або повна зміна функцій об'єкта або території.

Виклад основного матеріалу. У межах тестових ділянок було виявлено такі ключові осередки просторових трансформацій: зупинки та лінії громадського транспорту, великі заклади торгівлі та індустрії розваг, діючі та колишні промислові зони, відкриті публічні простори, сакральні об'єкти і простори. Ці осередки можуть бути охарактеризовані також як агенти просторових трансформацій, оскільки вони ініціюють подальші зміни прилеглих міських територій.

Роль зупинок та ліній громадського транспорту пояснюється концентрацією біля них комерційні заклади сфери послуг. Як наслідок, відбувається комерціалізація публічного простору міста, диверсифікація його функцій, оновлення і модернізація фасадів будинків. Таким чином, модернізаційний потенціал вулиці залежить від інтенсивності руху громадського транспорту і пішоходів. У Запоріжжі він найбільший у головній вулиці міста – Соборного проспекту – поширюється на сотні метрів, охоплюючи цілі прилеглі квартали, та формує загальний вектор градієнту рівня трансформації міського простору від центральної планувальної осі до периферії. Вплив інших вулиць відносно невеликий, до кількох десятків метрів, і поширюється лише на безпосередньо прилеглі об'єкти. Особливо інтенсивні функціональні перетворення спостерігаються навколо великих перехресть; їх можна розглядати як вторинні точкові агенти модернізації прилеглих територій. Вплив маршрутів громадського транспорту виявляється навіть сильнішим чинником трансформацій простору, ніж статус вулиці: у Жовтих Водах перетворення навколо вул. Кропоткіна з інтенсивним транспортним рухом мають більшу інтенсивність, ніж обабіч головної вулиці – бульвару Свободи.

Навколо великих закладів торгівлі та індустрії розваг (торговельні і торговельно-розважальні центри, ринки) групуються інші заклади сфери послуг, формуючи своєрідні територіальні кластери і отримуючи вигоду від залучення додаткових споживачів. Прикладом таких осередків у

Запоріжжі є ТРЦ «Україна» на місці колишнього універмагу, а також супермаркет «Білла» на вул. Гагаріна, у Жовтих Водах – група мережевих закладів, що виникли на території нового освоєння («АТБ», «Велика Кишеня», «Comfy»), а також групи малих архітектурних форм на вул. Козацької Слави. Завдяки присутності цих закладів відбувся благоустрій прилеглої території (оновлення тротуарів та автотранспортних під'їздів, розбиття скверів, будівництво паркувальних майданчиків).

Частина промислових зон у досліджуваних містах охоплені процесом деіндустріалізації: відбувається зникнення промислової функції та поява функції обслуговування населення та бізнесу (у Запоріжжі – території колишнього молокозаводу та заводу напівпровідників «Гамма»; у Жовтих Водах – Східного гірничо-збагачувального комбінату та Українського науково-дослідного та проектно-пошукового інституту промислової технології). При цьому трансформації проходять фрагментарно: одні ділянки колишньої промислової зони змінюють свою функцію, інші зберігають її або наразі не використовуються взагалі.

Відкриті публічні простори (площі, парки, сквери, бульвари) активно нарощують свою рекреаційну функцію і, за достатнього рівня благоустрою, стають надзвичайно привабливим місцем дозвілля місцевого населення і виступають каталізаторами комерціалізації території по своєму периметру. Натомість, відкриті простори з низьким рівнем благоустрою відлякують відвідувачів і не сприяють модернізації на прилеглий території. Наприклад, у Запоріжжі бульвар Центральний – складова однієї з архітектурно-планувальних осей міста і потенційно приваблива для відвідувачів рекреаційна зона. Проте, наразі вона відрізняється дуже низьким рівнем благоустрою: являє собою територію, зарослу деревами і чагарниками, між якими розташовані численні звалища будівельного сміття. У зв'язку з цією обставиною місцеві мешканці використовують Центральний бульвар лише як транзитну зону під час переміщення містом, а заклади сфери послуг, що розташовані на перших поверхах будинків з обох боків бульвару, втрачають конкурентоспроможність і занепадають. Таким чином, і населення, і комерційні об'єкти наче уникають сусідства з цим публічним простором, який скоріше заслуговує на звання «антипублічного». Оскільки публічні простори у Жовтих Водах (бульвар Свободи, парк Слави, Новий парк тощо) мають невисокий рівень благоустрою, їх роль як агентів трансформації прилеглої території незначна, але при цьому вони все ж мають високу привабливість для місцевого населення, оскільки інших місць для відпочинку і неформального спілкування у місті небагато. Особливо інтенсивно

вні процеси із благоустрою прилеглої території у обох досліджуваних містах відбуваються навколо культових споруд, меморіальних об'єктів та історико-культурних пам'яток.

У Жовтих Водах агентом трансформацій стало діюче промислове підприємство: на території, прилеглій до Східного гірничо-збагачувального комбінату, спостерігається найкраща в межах тестової ділянки якість асфальтного покриття вулиць і тротуарів, озеленення і ландшафтного дизайну, систем вуличного освітлення. Цьому є кілька пояснень. По-перше, це підприємство є стратегічно важливим об'єктом, тому отримує достатнє фінансування з державного бюджету; по-друге, воно є візитівкою міста; по-третє, в силу значення і статусу його часто відвідують представники органів державної влади. Через ці обставини благоустрою території навколо комбінату приділяється особлива увага. Очевидно, вартість заходів із такого благоустрою покривається, принаймні частково, за рахунок коштів самого комбінату.

Інтенсивність процесів модернізації і функціональної трансформації у Запоріжжі та Жовтих Водах суттєво відрізняється. Розглянемо ці відмінності на прикладі найпоширенішого функціонального типу об'єктів – житлової забудови. У Запоріжжі має місце часткова модернізація радянського житлового фонду, елементами якого є утеплення фасадів будинків (здебільшого поквартирне), заміна старих дерев'яних вікон на нові металопластикові або, рідше, дерев'яні енергозберігаючі склопакети, заміну дверей під'їздів із встановленням кодових замків або домофонів, заміну металевих зношених водопровідних труб на пластикові, встановлення лічильників холодної та гарячої води, тепла тощо. Ветхих і аварійних будівель не виявлено. Натомість, у Жовтих Водах рівень оновлення і модернізації об'єктів багатоповерхової житлової забудови порівняно невисокий, перелічені вище ознаки модернізації житлового фонду тут здебільшого відсутні, до 5% житлових будинків (у кварталах 1950-х років забудови) перебувають у аварійному стані. Рівень благоустрою прибудинкової території, як правило, також вражаюче низький. Лавки та альтанки біля під'їздів саморобні, зроблені з підручних матеріалів (фанери, листів ДВП та ДПС, дерев'яних брусків), дитячі майданчики та обладнані місця для паркування автомобілів здебільшого відсутні, асфальтне покриття під'їзних шляхів до будинків потребує капітального ремонту. У найстаріших кварталах, збудованих у 1950-1960-х роках, де наразі проживають здебільшого пенсіонери, посеред дворів зберігаються у практично незміненому вигляді сараї, кліті, погребі та інші підсобні приміщення, які належать

мешканцям квартир у прилеглих будинках. Ці конструкції використовуються для зберігання усілякого реманенту, подекуди як свинарники, а також для розведення домашньої птиці (кури, качки, індики). Таким чином, принаймні частина мешканців Жовтих Вод ведуть не типовий для міських поселень спосіб життя.

Подібна ситуація склалася із благоустроєм та модернізацією відкритих публічних просторів міста. У Запоріжжі відповідні території (парк імені Пушкіна, площа Маяковського, сквер Яланського, площа Профспілок, Фестивальна площа) здебільшого мають високий рівень благоустрою і насичені такими елементами ландшафтного дизайну, як пам'ятники та пам'ятні знаки, ковані скульптури, фонтани тощо, забезпечені складною і якісно виконаною інфраструктурою для дитячих розваг, зокрема мото- і велосипедними маршрутами. Водночас у Жовтих Водах ці ознаки модернізації публічних просторів відсутні.

В цілому, у Запоріжжі найбільший рівень модернізації характерний для ділянок уздовж основних транспортних магістралей – по периметру кварталів. Об'єкти з низьким ступенем модернізації концентруються всередині кварталів, а також уздовж другорядних вулиць з низькою інтенсивністю руху громадського транспорту (приклад – вулиця Патріотична на відрізу від вул. Лермонтова до Центрального Бульвару). Незважаючи на значну внутрішню поляризацію, прояви модернізації зафіксовано на усій території тестової ділянки, включаючи як ареали, розташовані глибоко всередині міських кварталів, так і зовнішню периферію тестової ділянки, розташовану на найбільшій віддалі від просп. Соборного уздовж вулиці Перемоги. Таким чином, загальну картину модернізації можна пояснити накладанням потужного модернізаційного ефекту просп. Соборного, який поширюється на усю тестову ділянку, локальних модернізаційних ефектів інших вулиць, які реально поширюються лише на безпосередньо прилеглі об'єкти, та модернізаційних ефектів первинних (зупинки громадського транспорту, масштабні осередки торгівлі) і вторинних (перехрестя вулиць) точкових ядер модернізації.

У Жовтих Водах картина модернізації дещо інша, зважаючи на відмінності просторового каркасу тестової ділянки. Роль громадського транспорту як агента просторових трансформацій тут набагато менша, а центральна архітектурно-планувальна вісь виражена у міському середовищі набагато слабкіше, ніж у Запоріжжі. Тому просторовий розподіл рівня модернізації дещо мозаїчний, оскільки сформований внаслідок взаємного накладання загального тренду зростання рівня модернізації у напрямку історичного осво-

ення території (зі сходу на захід) із впливом низки локальних осередків трансформації, пов'язаних з торгівельно-розважальними закладами, відкритими публічними просторами та діючими промисловими підприємствами.

В межах тестових ділянок було виявлено такі інтегральні суспільно-просторові процесів, як соціально-просторова поляризація, комерціалізація публічних просторів, деіндустріалізація, ревіталізація, сегрегація і джентрифікація. Більшість з них, за виключенням джентрифікації, спостерігаються в обох містах, проте мають різну інтенсивність та характерні прояви.

Спільним процесом для обох міст є деіндустріалізація, тобто зменшення ролі промислового виробництва у суспільному житті, зменшення кількості промислових підприємств, скорочення їх основних фондів. На тестовій ділянці у Запоріжжі яскравою ілюстрацією деіндустріалізації є територія колишнього заводу «Гамма», збудованого ще на поч. 1960-х років, який виготовляв високотехнологічну радіоелектронну продукцію для космічної, авіаційної та атомної промисловості, і займав цілий квартал між вул. Лермонтова, Патріотичною, Перемоги і просп. Маяковського. Після 1991 р. підприємство занепало і збанкрутувало. Така сама доля спіткала і молокозавод по вул. Матросова. У Жовтих Водах відбулася зміна функції частини території промислових підприємств та пов'язаних з ними науково-дослідних установ, а саме – Східного гірничо-збагачувального комбінату та Українського науково-дослідного та проектно-пошукового інституту промислової технології, де наразі розташовані складські приміщення, підприємства побутового обслуговування населення, заклади гуртової торгівлі, приватні підприємства інфраструктури зв'язків («Нова Пошта», різноманітні логістичні компанії). Таким чином, абсолютні масштаби деіндустріалізації у обох досліджуваних містах подібні, проте для невеликих Жовтих Вод вони мають більш критичне значення, ніж для Запоріжжя.

Відмінності між двома містами проявляються у інтенсивності процесів ревіталізації колишніх промислових зон. У Запоріжжі вони досить яскраві; як приклад можна навести той-таки колишній завод «Гамма»: з 2006 року частини його приміщень почали здавати у оренду приватним підприємцям, здебільшого для розміщення офісів, закладів торгівлі та сфери розваг. У 2016 р. у одному з корпусів колишнього заводу відкрився вже згадуваний вище бізнес-центр «Маяковський». Водночас, верхні поверхи більшості корпусів (колишні адміністративні та виробничі приміщення) досі не використовуються. У Жовтих Водах подібні процеси не спостерігаються.

Спільним процесом для обох міст стала комерціалізація публічних просторів, зумовлена бурхливим розвитком приватного підприємництва внаслідок переходу від командно-планової до ринкової економіки. Основні механізми комерціалізації: облаштування закладів сфери послуг у колишніх житлових приміщеннях перших поверхів житлових будинків; розширення торговельних площ існуючих магазинів; будівництво нових великих торговельних і торговельно-розважальних комплексів; облаштування закладів ресторанного господарства на тротуарах головних вулиць та в межах рекреаційних зон (скверів, парків, бульварів). Таким чином, відбулося радикальне збільшення кількості об'єктів сфери обслуговування населення протягом аналізованого періоду. Проте, у Жовтих Водах комерціалізація не набула настільки тотального, всеохоплюючого і візуально відчутного характеру, як у Запоріжжі. Ареали інтенсивної комерціалізації є досить компактними і обмежуються окремими перехрестями та відтинками вулиць у центральній частині міста. Відзначимо також, що у Запоріжжі галузева структура закладів сфери послуг більш диверсифікована, а частка елітних та інноваційних закладів у понад 4 рази вища, ніж у Жовтих Водах. Статус обласного центру є додатковим стимулом для розвитку міської інфраструктури Запоріжжя: у місті концентруються заклади сфери обслуговування не лише місцевого чи міського, але також районного і загальнообласного значення.

Ще більші контрасти склалися у галузі інфраструктури обслуговування бізнесу. В цілому, зважаючи на розташування міста поблизу збройного конфлікту на Донбасі, Запоріжжя є непривабливим місцем для розміщення головних офісів великих платоспроможних компаній, включно з місцевими промисловими підприємствами. Проте, протягом досліджуваного періоду у межах тестової ділянки з'явилося два бізнес-центри класу А: «Маяковський», розміщений у приміщенні колишнього заводу «Гамма», та «ЕСО Tower» розташований у самому центрі міста, на Фестивальній площі, поруч з кінотеатром «Байда» та Запорізькою обласною державною адміністрацією. Ці бізнес-центри відповідає усім сучасним міжнародним вимогам до розташування, транспортної доступності, архітектурно-планувальних рішень, технічного обладнання. Крім того, низка споруд, збудованих за радянських часів (здебільшого промислові та складські приміщення, гуртожитки) наразі частково відремонтовані і переобладнані для розміщення офісів. Такі приміщення не відповідають сучасним вимогам до офісних центрів, проте є популярними, зважаючи на дешевизну оренди. Водночас, у

Жовтих Водах інфраструктура обслуговування бізнесу залишається нерозвиненою, оскільки на неї немає попиту.

Процес функціональної диверсифікації виявляється як зростання різноманіття функцій міської території. Відбулося суттєве посилення функцій обслуговування населення та бізнесу, розширення сакрального та рекреаційного простору міста. Житлова функція залишається домінуючою за кількістю об'єктів та займаної ними площі, проте дещо зменшила своє відносне значення. Адміністративна та інфраструктурна функції залишилися без змін. Натомість, індустріальна функція потроху втрачає своє значення.

Процес просторової поляризації проявляється як збільшення контрастів стану та функцій міського простору. У межах тестової ділянки в Запоріжжі спостерігаються два рівні просторової поляризації: загальна і локальна. Загальна поляризація проявляється як різке наростання рівня модернізації об'єктів та інтенсивності їх функціональної трансформації у напрямку до центральної архітектурно-планувальної осі – просп. Маяковського. Локальна поляризація проявляється на рівні окремих міських кварталів (прискорена модернізація по їх периметру) та на рівні окремих об'єктів (в межах колишніх промислових зон). Ті самі рівні поляризації присутні у Жовтих Водах, проте її просторова картина дещо розмита в силу співіснування кілька полюсів і осей модернізації, загального вектора освоєння території, спрямованого зі сходу на захід, а також невеликого розміру кварталів. Відповідно до характеру поляризації формуються передумови до просторової соціально-майнової диференціації населення, оскільки існуючі відмінності вікової, майнової структури населення у кварталах різного часу забудови та віддалі від центральної частини міста з часом мають тенденцію до посилення.

Щодо джентрифікації, то її прояви (елітні та нетрадиційні заклади готельно-ресторанного господарства, інноваційні прийоми благоустрою відкритих публічних просторів, сучасний ланд-

шафтний дизайн, стріт-арт) зафіксовано лише у Запоріжжі.

Висновки

Урбанізовані території України периферійно-індустріального типу переживають інтенсивні просторові трансформації, які в загальних рисах визначаються процесами функціональної диверсифікації, комерціалізації публічних просторів, деіндустріалізації промислових зон, поляризації рівня благоустрою та соціально-економічного статусу населення, а також обмеженими проявами соціально-просторової сегрегації та джентрифікації населення. Найважливішими агентами трансформацій стають комунікації громадського транспорту, відкриті публічні простори, у тому числі сакральні об'єкти, масштабні осередки торгівлі, колишні та функціонуючі промислові зони.

Відмінності між перебігом трансформаційних процесів у Запоріжжі та Жовтих Водах мають як кількісний, так і якісний характер, і обумовлені відмінностями у їх людності, адміністративному статусі та положенні у просторовому каркасі території. Проте в цілому просторові трансформації у цих містах мають однакове спрямування і зумовлені подібними чинниками: переходом від планової до ринкової економіки, посиленням значення сфери послуг у порівнянні з промисловим виробництвом, низькою ефективністю та інноваційністю існуючого технологічного укладу, а також консерватизмом менталітету місцевого населення (включно з місцевими елітами), яке не готове відмовитися від бачення свого міста, у першу чергу, як індустріального центру.

У обох містах бачимо намагання використувати місцеву історико-культурну спадщину як ресурс розвитку, основу для формування нової міської ідентичності та бренду міста, залучення туристів. Зафіксовано намагання місцевої влади та приватних підприємців зробити публічні простори більш комфортними та естетично привабливими.

Література

1. Булинина Н. С. Особенности трансформации городского пространства Нижнего Новгорода [Текст] / Н. С. Булинина // *Современные проблемы науки и образования*. – 2003. – Вып 6. – С. 2-8.
2. Голубчиков О.Ю., Махрова А. Г. Факторы неравномерного развития российских городов /О. Ю. Голубчиков, А. Г. Махрова // *Вестник Московского университета. Серия 5. География*. – 2013. – № 2. – С. 54-60.
3. Денисенко О. О. Процеси метрополізації: світогосподарський аспект [Текст] : монографія / О. О. Денисенко. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 193 с.
4. Дружинин А. Г. Пространственное развитие города-миллионера: тенденции постсоветского периода [Текст] / А. Г. Дружинин. – Ростов н/Д: Изд-во Юж. федер. ун-та, 2008. – 192 с.
5. Мезенцев К. В., Мезенцева Н. І., Бура Т. Л. Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних центрів [Текст] / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева, Т. Л. Бура // *Економічна та соціальна географія*. – 2011. – Вип. 63. – С. 172-184.

6. Мезенцев К. В., Мезенцева Н. І. Публічні простори Києва: забезпеченість населення та сучасна трансформація [Текст] / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева // Часопис соціально-економічної географії : наук. зб. – 2011. – Вип. 11 (2). – С. 39-47.
7. Мельник Л., Орещенко А., Батиченко С. Трансформації міського простору на прикладі тестової ділянки в місті Луцьк [Текст] / Л. Мельник, А. Орещенко, С. Батиченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 2016. – Вип. 1(64). – С. 53-57.
8. Мельничук А. Л., Каук Ю. В., Пальчук М. В. Тенденції трансформації переважаючих міських функцій в межах Печерського району міста Києва початку XXI ст. [Текст] / А. Л. Мельничук, Ю. В. Каук, М. В. Пальчук // Економічна та соціальна географія. – 2012. – Вип. 65. – С. 173-183.
9. Тургель И. Д. «Вторые» города горнозаводского Урала: опыт институционально-эволюционного анализа / И. Д. Тургель // Региональная экономика: теория и практика. – 2013. – Вып. 44 (323). – С. 2-13.
10. Шептухина Л. И., Евсеев О. С. Современные тенденции трансформации городского пространства [Текст] / Л. И. Шептухина, О. С. Евсеев // Региональное развитие. – 2014. – Вып 3,4. – С. 125-129.
11. Bernt M., Gentile M., Marcińczak S. Gentrification in post-communist countries: an introduction [Text] / M. Bernt, M. Gentile, S. Marcińczak // Geografie. – 2015. – Vol. 120. – No. 2. – P. 104-112.
12. Brade I., Axenov K., Bondarchuk E. The Transformation of Urban Space in Post-Soviet Russia [Text] / I. Brade, K. Axenov, E. Bondarchuk. – New York: Routledge, 2006. – 196 p.
13. Gentile, M. Divided post-soviet small cities? Residential segregation and urban form in Leninogorsk and Zyryanovsk, Kazakhstan [Text] / M. Gentile // Geografiska Annaler: Series B, Human Geography. – 2004. – Vol. 86. – No. 2. – P. 117-136.
14. Gentile M., Salukvadze J., Gogishvili D. Newbuild Gentrification, Tele-urbanization and Urban Grows: Placing the Cities of the post-Communist South in the Gentrification Debate [Text] / M. Gentile M., J. Salukvadze, D. Gogishvili // Geografie. – 2015. – Vol. 2. – P. 134-163.
15. Kovacs Z., Wiessner R., Zischner, R. Urban renewal in the inner city of Budapest: Gentrification from a post-socialist perspective / [Text] / Z. Kovacs, R. Wiessner, R. Zischner // Urban Studies. – 2012. – Vol. 50. – No. 1. – P. 22-38. Doi: 10.1177/0042098012453856
16. Marcińczak S., Sagan I. The socio-spatial restructuring of Łódź, Poland [Text] / S. Marcińczak, I. Sagan // Urban Studies. – 2011. – Vol. 48. – No. 9. – P. 1789-1809.
17. Melnychuk A., Kovalchuk S. Modern spatial transformation in Holosiivskiyi district of Kyiv [Text] / A. Melnychuk, S. Kovalchuk // Економічна та соціальна географія. – 2015. – Вип. 73. – С. 65-75. Doi: 10.17721/2413-7154/2015.73.65-75.
18. Melnychuk A., Khmelnytskyi O. Directions and peculiarities of territorial functional changes in a medium size Ukrainian town in the post-soviet period of development (case of Berdychiv) [Text] / A. Melnychuk, O. Khmelnytskyi // Економічна та соціальна географія. – 2015. – Вип. 71. – С. 68-74. Doi: 10.17721/2413-7154/2015.71.68-74.
19. Nae M., Turnock D. City profile: The new Bucharest: Two decades of restructuring [Text] / M. Nae, D. Turnock // Cities. – 2011. – Vol. 28. – Issue 2. – P. 206-219.
20. Scott J. W., Kuhn, M. Urban change and urban development strategies in Central East Europe: A selective assessment of events since 1989 [Text] / J. W. Scott, M. Kuhn // European Planning Studies. – 2012. – Vol. 20. – Issue 7. – P. 1093-1109.
21. Sýkora L., Bouzarovski S. Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition [Text] / L. Sýkora L., S. Bouzarovski // Urban Studies. – 2012. – Vol. 49. – No.1. – P. 43-60.